

7. Права человека: руководство по образованию в области прав человека/ ред. В. Бенедек, М. Николова / перевод с англ. Е. Ардыцкая: Федеральное министерство иностранных дел Австрии; Европейский Центр обучения и исследований в области прав человека и демократии, Агенція Каро, 2005. – 362 с.

8. Составление синквейна с примерами :

[Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://lewe.ru/sostavlenie-sinkvejna-s-primerami/>.

9. Увага: підліток! З досвіду роботи практичного психолога [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3128:-----&catid=32:2013-02-09-10-10-57&Itemid=37.

УДК 159.953.3

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ НА ОСНОВІ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕГУЛЯТИВНИХ ФУНКЦІЙ ПАМ'ЯТІ

Войтенко О.В., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Міжрегіональна академія управління персоналом

Стаття присвячена узагальненню результатів дослідження регулятивного функціонування мнемічної діяльності школярів у процесі літературної творчості та розробці методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності навчання літературі на основі оптимізації регулятивних функцій пам'яті.

Ключові слова: пам'ять, регулятивні функції пам'яті, особистісна креативність, творча діяльність, молодші підлітки.

Статья посвящена обобщению результатов исследования регулятивного функционирования мнемической деятельности школьников в процессе литературного творчества и разработке методических рекомендаций по повышению эффективности обучения литературе на основе оптимизации регулятивных функций памяти.

Ключевые слова: память, регулятивные функции памяти, личностная креативность, творческая деятельность, младшие подростки.

Voitenko O.V. METHODOICAL RECOMMENDATIONS FOR IMPROVEMENT OF LITERATURE EDUCATION EFFECTIVENESS BASED ON OPTIMIZATION OF REGULATIVE FUNCTIONS OF MEMORY

The article summarizes the results of a study of regulatory functions of schoolchildren's memory in the process of literary creation and the development of guidelines to improve the effectiveness of teaching literature on the basis of optimizing the regulative functions of memory.

Key words: memory, regulative functions of memory, personal creativity, creative activity, younger teenagers.

Постановка проблеми. У проблемі розвитку в дітей здатності до активної творчої діяльності у дослідженні був обраний один конкретний аспект – регулятивний вплив пам'яті на літературну творчість молодших підлітків. Пам'ять є важливим психологічним механізмом літературно-творчої діяльності, який виконує регулятивні функції в її організації. Рівень розвитку пам'яті в значній мірі обумовлює успішність розуміння літературних творів, будучи інформаційною базою розуміння і забезпечуючи емоційну залученість у зміст тексту; визначає успішність самостійної побудови текстів учнями, сприяє розвитку вербальної креативності, визначає швидкість генерування асоціацій на задану тему й актуалізацію засвоєних раніше уявлень, думок і почуттів.

Функціонування пам'яті та діяльність взаємопов'язані: особливості пам'яті впливають на результативність діяльності, а діяльність впливає на удосконалення процесів пам'яті. У процесі навчання літературі у школі, формування вміння працювати з літературним твором, з текстом, здійснюється закріплення в пам'яті еталонів структурних схем текстів різних типів, відбувається збагачення словникового запасу, розширення діапазону попереднього досвіду в цілому, що забезпечує більш ефективну реалізацію власних задумів. Проте у шкільній практиці, в системі занять із розвитку мовлення не застосовуються спеціальні засоби для управління розвитком мнемічної системи школярів. При цьому вчителі відзначають низький рівень творчих робіт. На

вирішення цих проблем була спрямована розроблена нами розвивальна програма.

Аналіз наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, а також результати констатуючого експерименту дозволили припустити, що завдяки оптимізації роботи пам'яті в процесі вивчення літератури в школі (формуванню навичок мнемічної обробки вербальної інформації, засвоєнню алгоритмів логічних операцій і операцій творчої уяви, цілеспрямованому навчанню школярів свідомому орієнтуванню в структурі тексту, збагаченню словникового запасу та розвитку вербальної креативності) можна активізувати літературно-творчу діяльність, підвищити якість творчих робіт учнів.

Для вивчення можливості активізації літературно-творчої діяльності школярів за рахунок оптимізації роботи пам'яті був проведений формуючий експеримент, який передбачав цілеспрямований вплив на мнемічну систему в умовах навчальної діяльності. Запропоновану нами розвивальну програму за результатами формуючого експерименту було визнано досить ефективною для розвитку регулятивних функцій пам'яті та активізації літературно-творчої діяльності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наше дослідження було організоване з позицій сучасного системного підходу, в якому пам'ять представлена як активний процес, що у якості необхідного елемента міститься в усіх інших психічних процесах, виконуючи не тільки функцію зберігання, але також функцію відбору та активного перетворення сприйнятої людиною інформації. Увага прихильників такого підходу спрямована на вивчення ролі пам'яті в організації та регуляції діяльності і когнітивних процесів. Аналіз наявних у літературі відомостей показав, що тема регулятивних функцій пам'яті в процесі літературної творчості залишається нерозкритою.

У сучасних теоріях пам'яті увагу переважно зосереджено на когнітивних моделях пам'яті (Дж.Р. Андерсон, Р. Аткинсон, А. Баддлі, Н. Во, Р. Клацкі, П. Ліндсей, Ф. Крейк, Р. Локхарт, Д. Норман, Р. Солсо, І. Хофман та ін.). Вітчизняна психологія, застосовуючи системний підхід, концентрує увагу на вивченні ролі пам'яті в організації та регуляції когнітивних процесів і діяльності в цілому (С. Бочарова, Р. Грановська, В. Зінченко, Т. Зінченко, М. Кузнецов, В. Ляудіс, Г. Середа, Т. Хомуленко та ін.). Однак у всіх цих дослідженнях відсутня одностороння відповідь на питання про те, яку роль виконує пам'ять у процесі творчої діяльності людини, якими саме є механізми її участі в регуляції творчої діяльності.

Постановка завдання. Завдання полягає в узагальненні результатів дослідження регулятивного функціонування мнемічної діяльності школярів у процесі літературної творчості та у розробці методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності навчання літературі на основі оптимізації регулятивних функцій пам'яті.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою підтвердження можливості активізації літературно-творчої діяльності школярів за рахунок оптимізації роботи їх пам'яті розроблено і реалізовано розвивальну програму, завданнями якої було підвищення рівня логічної пам'яті учнів, формування навичок мнемічної обробки вербальної інформації, збагачення словникового запасу, розвиток умінь працювати з текстами різних типів, вивільнення продукованих пам'яттю оригінальних ідей. Критерієм розвитку пам'яті підлітків стало зростання продуктивності запам'ятовування ними інформації, критерієм розвитку регулятивних функцій пам'яті в процесі літературно-творчої діяльності – підвищення якості вирішення літературно-творчих завдань. Перевірка ефективності розвивальної програми виявила позитивну динаміку таких показників: мнемічних здібностей, здатності визначати ліричний сюжет, успішності написання творів-розповідей і творів-описів. Тому програма може бути запропонована для подальшого використання у навчальному процесі з урахуванням нижчезазначених методичних рекомендацій. При розробці рекомендацій були використані ідеї різних авторів [1–8], а також результати нашого дослідження і власний педагогічний досвід.

1. Проведення спеціальної роботи зі збагачення словникового запасу учнів має бути систематичним. Для досягнення цієї мети необхідно регулярно організовувати роботу з науково-популярною літературою і довідниками, проводити аналіз доречності використання мовних одиниць у тексті, навчати дітей формулювати висновки. Виконання такої роботи сприяє підвищенню пізнавальної активності дітей; формуванню дослідницьких умінь (на рівні, доступному для конкретного віку); розвитку «почуття мови» (вміння виявляти мовну недостатність і мовну надмірність в тексті, точність слововживання, розвиток здатності розуміти образотворчі можливості мовних одиниць); формуванню навичок самоконтролю.

Підвищенню мовної культури, пізнавальної активності сприяє самостійна робота школярів зі словником. Для досягнення цієї мети можна організувати добір висловлювань видатних людей або афоризмів за

певною темою, оформлення дитячого рукописного журналу.

Розвитку і удосконаленню почуття мови, здатності розуміти зображувальні можливості мовних одиниць сприяють завдання типу «Лінгвістичні відгадайки». Завдання такого типу пов'язані з діяльністю учнів з упізнавання мовних явищ: необхідно або відновити «першоджерело» (словосполучення, фразеологічний зворот, речення) за окремими його деталями і ознаками, або «вгадати» слово за його описом (тлумаченням). Подібні вправи збагачують словниковий запас учнів за рахунок пізнання значення нових слів і уточнення значення вже відомих, сприяють активізації творчих можливостей учнів, викликаючи бажання створювати за аналогією власні твори (казки, загадки, кросворди). До завдань такого типу можна віднести: вгадування слів за тлумаченням (у тому числі й образним) або за спільною ознакою; розшифровка прислів'їв, приказок, фразеологічних зворотів за окремими ознаками; розгадування загадок (у тому числі і лінгвістичних).

Активізації розумової діяльності учнів у відтворенні отриманих раніше знань допомагають «Лінгвістичні чомучки». Це завдання з нешаблонним змістом, у яких учні повинні пояснити мовні факти «науковою мовою». Вправа сприяє формуванню навиків побудови зв'язного висловлювання у науковому стилі. До завдань цього типу належать: питання проблемного характеру (вибір одного варіанта відповіді з кількох, розмежування двох правильних варіантів, зіставлення запропонованих варіантів); питання розважального характеру: питання-жарти, питання-загадки.

Формування в учнів дослідницьких умінь відбувається завдяки таким діям: праця з науково-популярною літературою і довідниками; аналіз мовних одиниць; формулювання висновків; написання рефератів та доповідей (учні здійснюють мікродослідження). До завдань цього типу належать: розгорнута відповідь на питання проблемного характеру або незвично сформульоване завдання, в основі якого – зіставлення фактів, які, на перший погляд, не можна зіставляти; твір на лінгвістичну тему; дослідження питання у формі ділової або рольової гри (інсценування, казка, подорож, детективна історія).

Для удосконалення навиків самоконтролю можна рекомендувати систематичне виконання таких завдань: редагування речень і текстів, максимально насичених однотипними елементами (мовними помилками, недоречно застосованими словами і мовними конструкціями); підбір однотипних

мовних одиниць (синонімів, споріднених слів та ін.) до мовної одиниці за принципом «хто більше?»; вправи з вибірковою відповіддю (вибір правильного варіанта з кількох запропонованих або виключення явища з ряду за принципом «третій зайвий»); «предметні» (термінологічні) диктанти.

Розвитку точності слововживання сприяє виконання «перекладу» з української на українську: школярі повинні замінити зазначені вчителем мовні одиниці (слова, словосполучення, речення). Необхідність заміни диктується характером мовного матеріалу, який містить випадки недоречного вживання мовних одиниць, порушення літературних норм, двозначність змісту висловлювання, що призводить до комічного ефекту. Заміна («переклад») робить висловлювання більш точним, зрозумілим, правильним. До завдань цього типу належать: «переклад» іншомовних, професійних, застарілих, жаргонних слів; «переклад» текстів, складених в одному стилі, на «мову» іншого стилю (лінгвістичні казки, образне тлумачення слів-термінів); «переклад» (розшифровка змісту) мовних одиниць, вжитих свідомо неправильно для створення комічного ефекту або з метою залучення уваги до мовних помилок учнів (на прикладах гумористичних творів або учнівських робіт).

Для збагачення словникового запасу корисно систематично спонукати учнів читати вголос. Читаючи про себе, діти також поповнюють свій лексикон, але не так швидко, тому що сприймають слова лише візуально. При читанні вголос має місце ще й аудіальне сприйняття і, що найважливіше, – промовляння, що сприяє кращому запам'ятовуванню.

2. Розвитку регулятивних функцій пам'яті сприяє цілеспрямоване формування і закріплення в учнів знань про структуру текстів різних типів, про жанрову та стилістичну своєрідність літературних творів; навчання школярів прийомам обробки текстової інформації. Робота з текстами різних типів робить вмістом довготривалої пам'яті конкретні змістові структури та операції з їх виділення та перетворення, що забезпечує учням успішну реалізацію власних задумів; формування власного авторського досвіду; сприяє розвитку довільної словесно-логічної, образної, емоційної пам'яті; формуванню здатності свідомо орієнтуватися в структурі текстової інформації.

Загальну структуру текстів певного типу, їх типові плани відображають структурні схеми. Засвоєння структурних схем повинно здійснюватися послідовно: від усвідомлення структури простого речення, струк-

тури тексту до засвоєння типових планів розповіді, опису і роздуму. Для цієї роботи можна використовувати різний літературний матеріал, який містить у собі можливості трансформації: прислів'я, приказки, народні та літературні казки. Засвоєнню структурних схем різних типів текстів допомагають такі завдання:

- відновлення деформованого тексту;
- переказ текстів різних типів; написання творів різних типів, створення текстів різних типів або різних стилів на одну тему (наприклад, наукового та художнього опису);
- колективний аналіз успішних і слабких переказів, творів.

Різноманітно деформовані тексти можна застосовувати також з діагностичною метою: учні, які не засвоїли структурні еталони, не здатні успішно відновити деформований текст.

Спеціальне навчання школярів самоконтролю сприяє формуванню і закріпленню структурних еталонів текстів різних типів. Для цього необхідно забезпечити засвоєння учнями критеріїв самостійної оцінки успішності роботи з текстом: оцінки повноти, логічності, послідовності, відповідності структурній схемі тексту; також необхідно стимулювати учнів до аналізу та оцінки робіт один одного.

Розвитку образної та емоційної пам'яті у дітей сприяє регулярне застосування словесного малювання у навчальному процесі. Учні повинні уявити себе художниками-ілюстраторами та розповісти, які малюнки вони хотіли б зробити до тексту. Завдання такого типу також сприяють засвоєнню структурної схеми опису. Слухаючи висловлювання, вчитель може задавати питання, які допоможуть акцентувати увагу на певних деталях опису, розкрити зображувальні можливості мовних засобів. До завдань такого типу належать:

- словесні замальовки (опис зовнішнього вигляду героя, психологічний портрет героя, опис місця події);
- переказ епізоду (завдання пригадати і розповісти найсмішніший, найсумніший або найстрашніший епізод твору);
- переказ опису природи; розповідь про вчинки героя, які особливо запам'яталися.

Необхідно спонукати учнів до регулярного читання художньої літератури, орієнтувати їх на серйозну, вдумливу роботу з літературним твором. Цьому сприяє постановка питань за змістом твору до його прочитання. Питання-завдання вчителя скорочують дистанцію між автором і читачем, якщо вступні заняття сформулюють в учнів певну точку зору на твір, вивчення якого вони починають. Питання відкритого

типу передбачають надання розгорнутої відповіді, пояснень, аргументування думки і, таким чином, сприяють більш осмисленому сприйняттю художнього тексту. Питання повинні бути різноманітними за своєю спрямованістю. Задавши питання, вчитель може нагадати певний епізод, звернути увагу на окреме слово, фразу, вчинок персонажа. Більш складним для дітей є завдання самостійно підготувати питання відкритого типу за змістом художнього твору. Подібні завдання можна використовувати для діагностики знань школярів, визначення ступеня розуміння змісту художнього твору, позиції автора.

3. Одним із суттєвих показників сформованості пам'яті є її осмисленість, інтелектуалізація: зближення процесів пам'яті з розумовими процесами, з'єднання з ними. Тому необхідне систематичне проведення спеціальної роботи, спрямованої на засвоєння учнями алгоритмів логічних операцій аналізу, зіставлення, встановлення зв'язків та відносин, узагальнення; формування навиків смислової систематизації текстової інформації, виділення основної та другої інформації; розвиток асоціативних процесів та гнучкості мислення. Досягнення цієї мети сприятимуть такі завдання: тлумачення прислів'їв, конструювання прислів'їв із запропонованих вчителем елементів або пошук подібних чи протилежних за змістом; добір заголовків до тексту або скорочення оповідання; пошук причин, можливих пояснень певного факту, пошук нетрадиційних способів застосування певного предмета.

Завдання на систематизацію вербального матеріалу за певною ознакою розвивають здатність виділяти родові та видові поняття, індуктивне мовне мислення, здатність до абстрагування. Критеріями систематизації можуть бути: пошук узагальнюючого слова; визначення поняття; виділення суттєвих ознак запропонованого вчителем слова; рішення анаграм та виключення зайвого слова.

Для розвитку операційних механізмів пам'яті, що постають як система розумових дій з обробки запам'ятовуваної та відтвореної інформації, необхідне виконання завдань, які передбачають засвоєння та практичне використання спеціальних прийомів обробки вербальної інформації з мнемічною метою. До завдань цього типу належать:

- структурування матеріалу, складання плану і переказ тексту з опорою на складений план;
- створення асоціацій або обмежених вибір словесних асоціацій (завдання ви-

користувати як словесні асоціації тільки слова, які належать до однієї частини мови);
– візуалізація образів.

Для розвитку продуктивності оперативної пам'яті є корисною побудова усних або письмових повідомлень за алгоритмом: розповідаючи про певні події, запропоновані вчителем, учні повинні чітко дотримуватися спільної для всіх послідовності. Алгоритми можуть бути різними. Наприклад, факт – причини – супутні події – аналогії та порівняння – наслідки; хто – що – чим – навіщо – як – коли.

4. Поліпшенню створення пам'яттю нових образів, оригінальних ідей, несподіваних асоціацій сприяє засвоєння алгоритмів операцій творчої уяви. Досягненню цієї мети допомагатиме практичне застосування прийомів фантазування при виконанні таких завдань:

1) збільшення – зменшення (геометричних розмірів, фізичних властивостей, відстані і т.д. або зміна кількості частин певного об'єкта) – вправа «Чарівна паличка»: пошук відповідей на питання «Що з цього вийде? До чого це призведе?»; вправа «Якби ...» (пошук можливих рішень поставленої вчителем проблеми або варіантів подальшого розвитку ситуації);

2) прискорення – уповільнення (швидкості, часу протікання будь-яких процесів і т.д.) – вправа «Машина часу»: подорожі в минуле, майбутнє, космічні подорожі; оживлення героїв картин відомих художників, продовження сюжету за умови, що персонажі картини ожили;

3) перенесення властивостей: надання звичайним предметам незвичних для них властивостей; вдосконалення певного об'єкта: пошук прикладів антропоморфізму у відомих учням літературних творах; самостійне створення прикладів можливого антропоморфізму; тлумачення метафор або конструювання метафор за допомогою запропонованих учителем елементів;

4) фантастичне об'єднання або дроблення: оригінальну ідею можна створити поєднанням властивостей, частин кількох об'єктів, або за допомогою розділення певного об'єкта на частини: створення казки про долю сестер-горошин із одного стручка; створення казки про апельсин, який розлетівся на скибочки;

5) вільне фантазування: фантазування на задану тему за допомогою комбінування різних прийомів: пошук нової назви картини, порівняння запропонованих назв (підставою для створення назви може бути сюжет картини, її настрій, ідея); зміна звичних відносин між героями казок.

Творча діяльність уяви прямо залежить від багатства і різноманітності попередньо-

го особистого досвіду людини: чим багатший досвід людини, тим ширший матеріал, яким володіє її уява. Нова ідея виникає як результат ускладнення або комбінації наявних елементів минулого досвіду за допомогою асоціацій або актуалізації безпосереднього зв'язку між вимогами завдання і суб'єктивно тотожними елементами наявних знань. Тому важливою умовою продукування нових ідей є накопичення досвіду, розширення загальної ерудиції. Створення достатнього запасу придатних для комбінування елементів і оволодіння прийомами фантазування забезпечують готовність пам'яті, яка є елементом загальної продуктивності пам'яті та основою винахідливості, кмітливості.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, організація навчання школярів відповідно до наведених рекомендацій створює оптимальні умови для розвитку регулятивних функцій пам'яті та активізації літературно-творчої діяльності. Розвиток функціональних і операційних механізмів пам'яті, які постають як система розумових дій обробки інформації, що запам'ятовується і відтворюється, позначається на продуктивності запам'ятовування учнями вербальної інформації. Засвоєння дітьми алгоритмів логічних операцій забезпечує їм: у читацькій літературній діяльності – здатність аналізувати текстову інформацію, зіставляти її елементи, встановлювати зв'язки та відносини, розрізняти основну та другорядну інформацію, узагальнювати, робити висновки; в авторській літературній діяльності – зв'язність, логічність і послідовність створюваних текстів, можливість самостійної оцінки якості створюваного тексту. Регулярне виконання учнями вправ зі збагачення активного словникового запасу сприяє точності слововживання, розвитку здатності розуміти образотворчі можливості мовних одиниць у літературному тексті. Засвоєння дітьми структурних схем текстів різних типів, їх жанрової та стилістичної своєрідності забезпечує більш високу якість творчих робіт.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку регулятивних функцій пам'яті школярів. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні регулятивних механізмів мнемічних здібностей як індивідуальних особливостей пам'яті у різних видах творчої діяльності учнів. Це дозволить створювати нові розвивальні програми для дітей різного віку, спрямовані на активізацію творчої діяльності, що враховують вікові закономірності функціонування різнорівневих механізмів мнемічних здібностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородич А. Методика развития речи детей : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дошк. педагогика и психология» / А. Бородич. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1981. – 99 с.
2. Волошенко Л. Развитие продуктивных функций памяти у младших школьников в процессе усвоения семантической и логической структуры текстовой информации : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Волошенко Леся Ивановна. – Х., 1992. – 148 с.
3. Жабровец М. Тренинг воображения : учеб.-метод. пособие / М. Жабровец. – Тюмень : Издательство Тюменского государственного института искусств и культуры. – 2002. – 20 с.
4. Методика обучения литературе в начальной школе / [М. Воюшина, С. Кислинская, Е. Лебедева, И. Николаева]; под ред. М. Воюшиной. – М. : Академия, 2010. – 283, [1] с. – (Высшее профессиональное образование).
5. Коммуникативная культура. От коммуникативной компетентности к социальной ответственности (+CD) / под ред. С. Титовой. – СПб. : Питер, 2009. – 176 с.
6. Рыжкова Т. Литературное развитие младших школьников : учеб. пособие / Т. Рыжкова. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. – 214 с.
7. Тихомирова И. Школа творческого чтения : методическое пособие / И. Тихомирова. – М. : ВЦХТ. – 2003. – 160 с.
8. Черемошкина Л. Игры, задания и упражнения, развивающие память подростков [Электронный ресурс] / Л. Черемошкина // Развитие памяти у детей. – Режим доступа : <http://bbsv.ru/>